ДЕКОМУНІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ

Опанащук Петро

У статті досліджено передумови та чинники здійснення декомунізації в Україні як одного з важливих елементів державної політики в галузі формування національної та історичної пам'яті. Піднімається питання доцільності очищення національної та історичної пам'яті від сторонніх нашарувань, нав'язаних Україні радянською пропагандою.

Ключові слова: *історична пам'ять, національна пам'ять, декомунізація, державна політика.*

The article considers the preconditions and factors of decommunisation in Ukraine as one of the important elements of state policy in the field of national and historical memory. It raises issues of the expediency of catharsis the national and historical memory from extraneous layers imposed on Ukraine by Soviet propaganda.

Keywords: *historical memory, national memory, decommunisation, state policy.*

Політика пам'яті є відносно новою категорією, яка використовується в ідеологічному арсеналі сучасних політичних сил. Під політикою пам'яті розуміють процес творення або конструювання суголосних настроям епохи й певних політичних і владних сил образів історичного минулого [6, 231]. Зважаючи на це, політику пам'яті можна розглядати як інструмент свідомого ідеологічного впливу на широкі народні маси, який може зміцнити ідеологічні основи державності. З іншого боку, нехтування цим механізмом державотворення може призвести до прямо протилежних наслідків, зробивши суспільство

вразливим до цілеспрямованого стороннього й деструктивного впливу. Саме тому такі елементи політики пам'яті, як-от національна та історична пам'ять, лежать в основі формування колективного імунітету від сторонньої пропаганди, ворожого впливу на національну свідомість для маніпулювання нею в чужих інтересах. Зважаючи на це, зазначене питання носить не лише гуманітарний характер, але є також важливим чинником національної безпеки України.

З проголошенням незалежності України розпочався й логічний процес декомунізації, який зачепив, передусім, процес освіти й виховання – з навчальних програм закладів усіх рівнів освіти було вилучено дисципліни, присвячені вивченню основ комуністичної ідеології. Відбувалося перейменування підприємств, установ та організацій, які були названі на честь радянських державних діячів. Почали з'являтися наукові дослідження, присвячені вивченню так званих «білих плям» української історії, які замовчувалися, або ж взагалі перебували під забороною в часи тоталітарного режиму. Усі ці процеси заклали підґрунтя до формування й утвердження власної національної та історичної пам'яті, яка повинна була лягти в основу нової української державності.

Однак варто констатувати, що у перші десятиліття української незалежності питанню цілеспрямованого формування політики національної пам'яті на державному рівні, все ж таки, не приділялося достатньої уваги, а роль національної пам'яті у формуванні нової ідентичності та національної спільності недооцінювалася. Створення інституційного та нормативно-правового забезпечення цього процесу було занадто розтягнутим у часі. Для прикладу, знадобилося 18 років незалежності для того, щоб держава приділила достойну увагу вшануванню жертв голодоморів та політичних репресій – лише за президентства В. Ющенка, 12 червня 2009 р. було видано наказ про демонтаж пам'ятників і пам'ятних знаків, присвячених особам, причетним до організації та здійснення голодоморів і політичних репресій в Україні [10]. А власне Голодомор було визначено як «одну з найбільших трагедій в історії людства» [9]. Однак водночас ніхто не брав до уваги тисячі пам'ятників і монументів В. Леніну й іншим партійним і військовим діячам СРСР, які продовжували стояли у кожному місті й селі України.

Натомість упродовж десятиліть в українському суспільстві продовжувало культивуватися лояльне ставлення до радянського минулого з його ідеалами інтернаціоналізму, а на практиці – комплексу «молодшого брата» й руху в фарватері російської концепції історичної та національної пам'яті. Проілюструвати це можна на прикладі відзначення пам'ятних дат в українському календарі, таких як «День Перемоги». Надання цій події «цивілізаційного масштабу», погляд на неї як на «найтрагічнішу і найгероїчнішу війну в історії світової цивілізації», у завершенні якої виключну й вирішальну роль відіграв «багатонаціональний народ колишнього Радянського Союзу» [3] (або «народ-переможець» [2]), є повністю співзвучними з оцінками цих подій сучасною російською історіографією. У світлі такого возвеличення й героїзації спільних сторінок радянського минулого відчувався брак достатньої уваги на державному рівні до не менш героїчних і трагічних сторінок власної історії. Зокрема, лише після Помаранчевої революції починають з'являтися поодинокі спроби на державному рівні відзначати пам'ятні дати, пов'язані зі створенням УПА та її боротьбою за незалежність України [8], створення Української Головної Визвольної Ради [7] тощо.

Результатом відсутності комплексного підходу в державній політиці до питання формування власної національної колективної пам'яті, культивування поглядів на минуле в дусі радянських традицій стало те, що до недавнього часу становлення власне української національної та історичної пам'яті перебувало в зародковому стані. Це стало «ахіллесовою п'ятою» української державності на Сході країни та в Криму, чим і скористалася Російська Федерація у 2014 р., окупувавши територію Кримського півострова та частину Донецької й Луганської областей і розпочавши насадження власної концепції національної та історичної пам'яті в окупованих нею регіонах України.

Події 2014 р. стали визначальними в усвідомленні причинно-наслідкового зв'язку між недостатньою увагою з боку держави до формування власної політики національної та історичної пам'яті й тими загрозами українській державності, які доводиться долати українському суспільству впродовж останніх років.

Революція Гідності запустила процес так званого ленінопаду – масового стихійного антикомуністичного руху за очищення країни від

символів тоталітарного минулого. В цих умовах органи державної влади не могли залишатися осторонь запитів суспільства. 9 квітня 2015 р. Верховною Радою України було ухвалено пакет із чотирьох законів, які заклали нормативно-правову основу для процесу декомунізації в Україні й вивели на новий рівень процес формування й утвердження власної історичної та національної пам'яті. До них належать: Закони України «Про правовий статус вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» (№ 314-VIII), «Про увічнення перемоги над нацизмом в Другій світовій війні 1939–1945» (№ 315-VIII), «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» (№ 316-VIII), «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» (№ 317-VIII).

Наймасштабніші наслідки мало ухвалення останнього із вказаних законів. У контексті його реалізації в Україні було здійснено перейменування багатьох населених пунктів і вулиць, зокрема і двох обласних центрів – Дніпропетровська (на Дніпро) і Кіровограду (на Кропивницький). Також у рамках реалізації зазначеного пакета законів по всій Україні розпочато організований демонтаж пам'ятників комуністичним діячам. Перед місцевою владою ставилися конкретні завдання й терміни їхнього виконання, внаслідок чого швидко було здійснено колосальну роботу з очищення від комуністичної символіки, зокрема й у південно-східних регіонах країни.

Звісно, радикальні кроки в напрямі декомунізації не могли не викликати опору певних політичних сил, розгортання дискусії в суспільстві з приводу доцільності такої політики. Очікуваною була й реакція Міністерства закордонних справ Російської Федерації, яке висловило «стурбованість» з огляду на прийняття закону про заборону пропаганди комуністичного та нацистського режимів [4].

Важливим кроком на шляху до декомунізації в Україні стало створення у 2014 р. Українського інституту національної пам'яті (далі – УІНП) як центрального органу виконавчої влади з реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті [5].

УІНП розпочинає дослідження питань, які є критично важливими для формування української національної ідентичності, над зачисткою яких понад півстоліття працювала репресивна та пропагандистська

машина СРСР. Метою цієї установи є розробка та втілення державної політики національної пам'яті, тобто системи заходів, спрямованих на збереження та відновлення пам'яті народу, зокрема й подолання наслідків тоталітарного минулого. Серед цілей і завдань УІНП було також задекларовано продовження роботи з декомунізації, зокрема створення архіву репресивних органів [1].

Отже, декомунізація є важливим чинником державної політики у сфері формування національної та історичної пам'яті. На сучасному етапі українського державотворення важливо уникнути так званої «ліберальної» ревізії політики пам'яті. Адже до українського суспільства поступово приходить усвідомлення того, що боротьба за державність та національний суверенітет відбувається не лише на лінії військового зіткнення на Сході України, але й шляхом реалізації виваженої державної політики, спрямованої на збереження власної національної ідентичності, дослідження та пропагування героїчних сторінок власного минулого, бережливе ставлення до власної історико-культурної спадщини й очищення національної та історичної пам'яті від сторонніх та шкідливих нашарувань, нав'язаних Україні чужою пропагандою.

Джерела та література

1. Дробович назвав пріоритети Інституту нацпам'яті на п'ять років. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2843810-drobovic-nazvav-prioriteti-institutu-nacpamati-na-pat-rokiv.html
2. Закон України «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» № 1684-III від 20 квітня 2000 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2000. № 30. Ст. 239.
3. Звернення Верховної Ради України до українського народу, 22 червня 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0001001-01#Text
4. МИД РФ прокомментировал закон о декоммунизации Украины. URL: https://focus.ua/news/328079
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання Українського інституту національної пам'яті» від 9 липня 2014 р. № 292. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:https://zakon.rada.gov.ua/go/292-2014-%25D0%25BF

6. Троян С. С. Компаративний аналіз сучасних політик пам’яті в Україні та Республіці Польща. *Національна та історична пам'ять.* 2013. Вип. 6. С. 230–238.
7. Указ Президента України «Про відзначення 65-ї річниці створення Української Головної Визвольної Ради» від 8 липня 2009 р. 512/2009. URL: https://www.president.gov.ua/documents/5122009-9184
8. Указ Президента України «Про відзначення 65-ї річниці створення Української повстанської армії» від 8 липня 2009 р. № 512/2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/512/2009#Text
9. Указ Президента України «Про вшанування жертв та постраждалих від голодоморів в Україні» від 4 листопада 2005 р. № 1544/2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544/2005#Text
10. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо вшанування пам’яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні» від 12 червня 2009 р. № 432/2009. URL: https://www.president.gov.ua/documents/4322009-9064